

ՊԵՏՄԵԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ՎԱՀԱՍՅԻ ԴՂԵԱԿ

Զ. — Վահկացի հոգևորականներ. իր հիմնարկութենէն ի վեր իրր բերգաւան և Դղեակ և Վահկա առաւած է բարձրաստիճան և խոնարհ եկեղեցականներ որոնք ծառայած են աւանի եկեղեցիներուն և չբնակացի վանքերուն մէջ. Վահկա Կիլիկիոյ Աթոռին տուած է ձաթողիկոս մըն աւ. Կոստանդին Զ. Վանկացի (1430 - 1439). «Ձրգտութիւն Նախաձեռնակ ու միջոցներով հաւքուած և հետազոտութեամբ հարտար, բերեալ ծառայող, զբաւառ վարիչ Պաշտօնագրականներու, Կոստանդին կաթողիկոս ընդ Վահկա Դղեակէն, 1430 ին կը նստէր Սոյոյ հայրապետանոցին մէջ, ու իրմով կիլիկիցիք կը տիրանային կիլիկիոյ կաթողիկոսական Աթոռին (Աղգապատում, Բ. էջ 2066). Ինչպէս իր քանի մը նախորդները, նոյնպէս Վահկացի ինքն աւ յատկանաւ հաւկաններ է ստեղծած, թէն և զուշաւոր հեռատեսութեամբ ու Կոստանդին այս ըզգուշաւորութիւնը ցոյց տուաւ ևս գինէն ապա իրեն ուղղած հրաւերի ընթացքին, անձամբ կամ իր ներկայացուցիչներով, մասնակցելու Պորթնաթոյ ժողովին՝ որուն կաթողիկոսին կողմէ ներկայ գտնուելու համար համարայ ելան Սարգիս և Յովակիմ Հաւեպի Բալիկոպոսներ և Մարկոս ու Թովմաս Վարդապետներ՝ որոնք 1439 Օգոստոսի 25 ին Պորթնաթոյ կը հասնին՝ Փրանչիսկեաթի կրօնական արհիւս ուղիւ, աւարտած էր արդէն իր ուղեւորութիւնները. Վահկացի թէն և համակիր մըն էր յատկանաւաւորութեան, միշտ ժաւանակի և իր անխռնափոխի պարագայներու քերտումով, քաջ իր հայազորանունութեան սէրը, երբեք մեղած չէր իր մէջ, վախճանեցաւ 1439 ի զարուսեր ու իր մահէն երկու տարի յետոյ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսական Աթոռը վերջապէս փոխադրուեցաւ իր հիմնական ու քրիստոնէական

Ս. էջմիածին, բայց Սոյոյ Հայրապետական Աթոռն աւ. պահեց միշտ իր գոյութիւնը.

ԺԳ. Գարուն Վահկայի մէջ կը յիշուին Տէր Մարտիրոս, Տէր Անիվան, Տէր Կոստան, որին արքայէր, Տէր Կարապետ, Տէր Խաչատուր Առն, քահանաներ. Մինչեւ 1915 Վահկայի գիւղական միակ եկեղեցին ունեցած է միշտ իր քահանան կամ քահանաները.

Ե. — Պատմութիւնը. Ինչպէս որ տեսնուի, Թուրքիան իշխաններու կողմէ նշանակուած կիլիկեան առաջին բերգաւաններէն մէկն էր Վահկան. Մինչդեռ չըջանին մէկէն աւելի բերգներ ու ամրոցներ գործարէ ի վեր իսպառ աւերակներ ու տակաւ անհետացեր են. Վահկայի Դղեակը իր բնական կիւնքով անկացեր ու յարստեւոր է և իր մէջ անխափան հայ և աղաքք բնակչութիւն է ունեցեր, մինչեւ 1915 ի ընդհանուր տեղահանութիւնը. Ըստ Սարգստայանի, Կոստանդին Ա. Թուրքերէն գրաւեց Տարսուս լեռնային չըջանի մեծագոյն մասը և Յոյներէն ալ՝ Վահկան և Լիւրդարեւ, աղաքային պատմիչներ և յիշատակութեան, կիլիկեան սեւէ բերգ ու բերդաւանէն առաջ, 1097 ին, Վահկան է որ կը յիշեն, Թուրքերի որդի՝ Կոստանդինի ժամանակ. «Եւսիս առաջ զբերդն Վանկայ, և ապա աստի յառաջ կողովից տիրեալ», ինչպէս որ կը վերկայէ Վահրամ պատմիչն ալ.

«Հաշակաւոր իջեկին տիրեալ,

Այնա որ Վանկայն էր կոչեցեալ,

Յորում և տուն ինքեան եղաւ,

Եւ տէրութիւն անդ հարստեալ».

1578 ին Գ. Պոստոյ մէջ զորած և ներտարանի մը յիշատակագրութեանց մէջ կայ կիլիկեան հնագոյն Մաշտոցի մը մասնակի ժամանակագրութեան մը ընդօրինակումը՝ ուր կը կարդանք հետեւեալ տողերը.

«ԵՈՒԷ (= 1098) թուականէ հետ պարուն Կոստանդինի՝ որդին պարուն ԼՈՐԲԻՆԻՍ՝ քաշխարհ Կիլիկիոյ ի Հոռմէն ու չաք մի ի Մալմեացն որ էր առաջին բերգն Վանկայն. և. զ. (*)».

Պատմուել և ներքին տեղականագրութեան մէջ աւելի ընդարձակ պատմութեան կը գտնենք՝ ուր կը յիշատակուին ոչ Կոստանդին Ա. իշխան տիրեց Վահկայի հըս.

(*) Codices Armeni Bybliothecae Vaticanae Evgenius Tisserant. Romae, էջ 351.

պիկուլեթիամբ խուսափեցաւ, չնորհիւ իր խոշոր վահանին: Իր ընկերներուն ծափահարութիւններէն քաջախիտեամբ, քանի մը անգամ փորձեց իր յաղթանդամ հակառակորդը հարուածել սուրով: Ի վերջոյ յաղդեցաւ ճեղքել հայուն տապարը: Ու երբ Յոյները ուրախութեան աղաղակներով իրենց յաղթանակը կ'աւետէին, կոստանդին կոնստը զարձուց, բերդին մէջ անհետացաւ և այլեւս չերեւցաւ: Պաշարուածները իրենց մանկէն քաջ պետերէն մէկուն վատութեանը պատմելով զինքը թշնամիին յանձնեցին և բանակցութեան սկսած անձնատուրը ըլլալու համար, կոստանդին շղթայակապ է: Պոլիս զրկուեցաւ: Գիրեբ մը, ծառաները զինքը շղթայակապելով ըրին ու իր պահապաններուն վրայ յարձակելով, սպաննեց դաննք ու յաղդեցաւ փախիլ: Թէև ի վերջոյ նորէն բռնուեցաւ (Ստուան, էջ 51): Նոյնը կը պատմէ նաև Սմբատ իր սթամանակազդուութեան մէջ: Հաւանաբար նոյն 1138 տարին է որ Տանիւմէնտ Ղազարի որդին՝ Մալիք Մահմադ, Իիւզանդագիններէն կը գրաւէ Վանկան և կապանը^(*):

Միջայէլ (Ասորի (էջ 281) և Սմբատ կը պատմեն որ քանի մը տարի յետոյ, 1145ին, Կ. Պոլիս գերի տարուած Լեւոնի որդին՝ Թորոս, դարեբախտն ու քաջայաղթ իշխանը, աշտտելով իր շղթաներէն, կը հասնի Տարսուզի Լեւոնաղդմը, Վանկայի սահմաններուն մօտ և իմաստութեամբ տակաւ իրեն կը զինակակցէ յաջողակ մարդիկ և հեազհետէ կը տիրէ իր հայրենի կալուած և երկիրներուն և Վանկայէն դատ յաշորդարար կը գրաւէ սահմանակից ուրիշ ամուր բերդեր ալ^(**):

Թորոս իշխան շրջանի լեւոնային մերձակայ կարեւոր բոլոր գիրքերը գրաւելէ յետոյ հաստատութեամբ կը ձեռնարկէ նաև նուաճելու դաշտային մասերը և չը վնասելով Վանկայի քաղաքատար նուաղ ազդեական գիրքէն և փափաքելով աւելի պաշտպանուած կեդրոն մը ընտրել իրեն համար, իբր տէրութեան մայրաքաղաք,

կ'որոշէ հեռանալ նախանիստ Վանկայէն՝ որ գրեթէ բոլորովին կը լքուի բռնակալութեամբ իրեն յաջորդող Մլեհ իշխանի կողմէ (Սիսուան, էջ 162 բ): Բայտին է որ Մլեհի յաջորդ իր երկու եղբորդիները, Ռութէն Բ. և Լեւոն Ա., Տարսուհ և Սիւ կը նստեն և յետ այնու Վանկայի բերդը կը գտնենք իբր բանա՝ ուր պիտի կալանաւորուէին իշխանագունների և ուր Լեւոն թագաւոր բանաւորակել պիտի տար Ներսէս Լամբրոնացիի Հեթում եղբայրը, գրաւելէ յետոյ Լամբրոնի բերդը: Հեթումը, վերտէն քնկճուած, բանա տին մէջ կ'որոշէ կրօնաւոր գափաւ և մեռակեաց միաբաններու յատուկ զգեստ կը հագնի: Ջայս որ կրմանայ Լեւոն, թրեւս խզնահարութեամբ, թրեւս ալ իրեն հղած ազդու միջնորդութիւններով, Վանկաբերդը կ'երթայ Հեթումի այցելութեան և զինքը կ'արձակէ բանտէն, Վանկա կիլիկիան իշխանական արքունիքի մայրաքաղաք ըլլալէ դադրած, կարծէք այս անգամ ալ կը դառնայ կիլիկիան աւագանիին կալանատնակին: Լեւոն թագաւոր, իրեն հասած բամբասանքներուն տեղի տալով, Վանկայի բերդին մէջ կ'արքայափակէ իր առաջին կինը: Այնուհետև կարծէք Վանկա Պղնկար կը դադրէ այլեւս յիշատակուելէ իբր իշխանանիստ բերդաւան կամ իբր գորականաց կեդրոն ամուր մը, թէև բուն առանք, Վանկա կամ Ֆէքէ, ինչպէս տեսնենք, թուրք իշխանութեան օրով նոյնիսկ, կը շարունակէ պահել իր գոյութիւնը, իբր անշուք՝ բայց միշտ հայաբնակ զեւղ մը՝ իր բերդով:

1467ին Սուլթան Շահաւոր Ձուլթատէր կը գրաւէ Վանկան: Սուլթան Մեհմեդ Արսլանի մահէն յետոյ, Շահապաւէք եղբայրը իշխանութիւնը կը գրաւէ Սուլթան Քալյուպայի շնորհիւ, մինչդեռ Սուլթան Մէհմեդ մեռ Բ. Զաթիւր, Սուլթան պէկի մէկ ուրիշ որդին կը հռչակէր, Ձուլթատէր և Պոզուլու ցեղապետներէն իշխան Շահաւորը: Շահապաւէք 1467ին փախուստ կուտայ գէպի Սեդիպատ և իշխանութեանէն կը հրաժարի ի նպատակ Շահաւորի, բայց ինքն ալ կը կոխակալուի Սեդիպատցիներէն և 1472ին մահուան կը դատապարտուի^(*):

(*) MICHEL LE SYRIEN, édition Chabot, Գ. Լատուր, Ժաքիդ, էջ 248:

(**) Տես Մեր Նկարագիր Ռեմ Թագաւորի Յեղափոխագիրքին, 1938, Անթիլիան, էջ 96:

(*) J. H. Mordmann, Խալափական Համայնագիտական, Ա. Լատուր, էջ 986:

ՔՆՆԱԳԱՏԱԿԱՆ

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ, ԲՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ

ԷՐԵՔ ՍԻՒՆԵՐԸ

Ինչ ևսր XVIII-րդ դարը խորատակեց, ևն
ւանդութիւնն է իր ուղղական ձեւերուն տակ
կրօնական (գաղղայեցութիւն), քաղաքական
(միապետութիւն), բնական (սոցիալական
ձեւութիւն)։ XIX-րդ դարը փորձեց կառուցա-
նել, նախադարձ դարու տւերակներուն փոյս,
նոր շրջանի մը ընդհանրաբնական քիմիայի, նոր
հիմնականութիւններ, հրեայ փոխարինելու

Ականառես լիաատկագրող մը Որոշ
առժան առթիւ կը խօսի նաև Վահագնի գը-
րաւմանը, Կարապետ Կաթողիկոսի ռաւեն
Շահումարի կողմէն .

«Ի մեծ թուին Հայոց ՋԺԶ (= 1467) ի բազմանալ մեզաց մարդկան և յոգգումս նէ չարին՝ Տուղբարցի ոմն Շահնուար անունն, եղեակ հակառակ վարքս սուլտանինն շատ առիթ էամ անոր աշխարհինն. և Հաստ թուրքման, զոր Աղայանի բոլէին, գամումս քշտեց և բազում չարութիւն դործեաց ի էսո զվանկայն: Եւ յիս այսր ամենայնի խորհնցաւ արարութիւն Աստուծոյ քաղաքին և բերեալն... (Պատմ. Կարգիկ. Կիլիկիոյ՝ Բաբ. Գեղեկիցի, էջ 58):

Ըստ Մուսրատ Բերյացիի, 1840 թվա-
կաններուն վաճառ աւանին հայ քահաղա-
թեան թիւը հզա՞մ է հայրեր ըստա՞նք
այժեյն Իսկ 1863ին, ըստ Պարտիզպանեանի,
այդ թիւը բարձրացած է 200ի: Թուս Զի-
հաչէ՞՞ որ 1853ին այլեւի՞նչ վաճական, չայոց
և Աֆշարներու թիւը խա՛սն էր. հաշուէ՞ 150
սուն: Յայտնի է որ վաճակայի հայեր անկէ
յետոյ տալիս զը քրտիկ Կիլիկիոյ առէ չըր-
ջաններ, ապրուստի է խնդիր: 1880ական
թուականներուն Կիլիկեան Ընդերոսթեան
պարագաստով մարդկանստով վաճակայի մէջ
զը գտնենք 300 սուն չա՞յ քահաղաթիւն:

ԱՐՏԱՒԱԶՆ ԼԱՐԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(4612)

Համախ, ուրիշ թաթոյական մը՝ Կրօնքի վրայ
հիմնուած էն տալիքեր:

1891 էն սկսեալ, Թահէն, Հետապնդե-
լով Հետախուզութիւնները սրոնց մէջ այն-
քան փայլուն կերպով սկսած էր մէկ մեծ
Պատը իր ՃՄՄԻԻԳ Ղարբուն, զը յատկացէ
սահմանէ խտանկը իր մտածունեթիւմն ՎՄԻԳ
զարու Փրանտալի գործողներու ստատիս-
տիքութեան, որոնք — զբաղէտ կամ ոչ —
նպաստեցին, իրենց երկիրով, հաստատման
սնդիկան նոր իշխանութեան մը որ ան-
հրաժեշտ կը գրաքննէր Նինի կործանումը,
Ընդդէմէն զորոնք բերին իրենց բարը այս
կառուցում քին կը գրառէն ուղարկութիւնը
քննադատան, որ անոնց Նանքին կը հետեւի
պատրաստաթեմքութեամբ խառն մտահոգու-
թիւններով:

Քինսագատին այս նոր հենտությունը թիւեր միմիայն (ոչ իսկ զլիւսւորաբար) գրական չէ ա՛լ: Ինչպէս խորագիրը երեք հատորներուն, ուր ան աւանդած է ստացուած արհեստիքները՝ կը ցուցնէ, Politiques et Morallistes du XIXe Siècle ներք մըն է քաղաքական և բարոյական իմաստասիրութեան: Պէտք չէ սակայն հոն փնտռել հնդկահայկեր մտածումին ուղիղ արտայայտութիւնը ըտե՛ր նորերուն վրայ՝ քաղաքական կազմակերպութեան կամ ընկերային կեանքի, կրօնական կամ բարոյական Ուրուգուէս միթոսը որուն այժմ իշխուէ՛ն նոյնն է զոր կիրարկած է XVI, XVII, XVIII, և XIXրդ դարերու գրապէտներու ուսումնասիրութեան: Հնդկահայի մը մտածման գիւրւածումն է, այնպէս ինչպէս՝ կը յայտնուի իր երկերուն մէջ, և զիբհանուցումն է՝ անորերը քաղաքականներուն մասնաւորացումը՝ որ կը յանգի, ըստ պարագային, ըլլալ գրական գիմագծի մը վարմանալիօրէն կենդանի, ըլլալ գրութեան մը առաւել կամ նուազ զօգուած, հրահալի՝ պլաշտ մը քաղաքներուն ուր զիբհանուցողին պայծառ միտքը կը չարժէ հնչաւի:

Мте. де Стаël & Benjamin Constant,
Saint-Simon, Victor Cousin & Auguste Comte,
Stendhal, Saint-Beuve Taine, Renan, ուսում-
նասիրում են լայնորոտար, այնքան տա-
լու նպատակով ամբողջական ակնարկ մը
լրինել գաղափարներուն & նորոգանքին, որ-
քան մտադրութիւնը՝ միշտ ներքայ, քա-
ղելու գործնական լուծումներ հարգանքն՝